

Ольга В'ячеславівна Твердовська,
кандидат філософських наук,
провідний науковий співробітник
відділу філософсько-методологічних проблем
інноваційного розвитку людини
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 378:37.032

ПРАКСЕОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

В статті досліджується синергія таких суттєвих сил людської екзистенції, як діяльність і творчість. Дані феномени є конститутивною основою розвитку особистості не тільки в контексті виявлення певної активності, але й діалектики розвитку існування людини як такої. Творча діяльність – це суттєва особливість, природний потенціал людини, який може бути розкритий на певному етапі дисипативної антропологічної системи і позначає множину можливостей самовираження. Реалізується і сформулюється творчий потенціал, як непряме якість людини, може тільки в межах суспільства, в контексті культурно-історичних, діяльно-перетворювальних і суб'єктивно-мотиваційних умов. Крім освоєння і здатності відтворити класичні образці творчої спадщини в межах дитячого креативного становлення слід розвивати здатність до фантазії, уявленню, творчому моніторингу дійсності.

Ключові слова: творчість, діяльність, знання, система, особистість.

In the present article explores the synergy of essential powers of human existence as the activity and creativity. These phenomena are constitutive basis of personality development, not only in the context of identifying a particular activity, but also the development of the dialectic of human existence as such. Creative activity – is the core feature, the natural potential of the person who will be disclosed at a certain stage dissipative anthropological system and denotes the set of possibilities of expression. Realize and form creativity, as direct as the man can only within the community, in the context of cultural, historical, activity-conversion and subject-motivational conditions. Besides development and ability to play the classic examples of the creative heritage, within the formation of children's creative ability should develop imagination, creativity monitoring reality.

Key words: creativity, activity, cognition, system, personality.

Дефініція творчої сутності людини виявляє її як суб'єкта соціально обумовленої цілеспрямованої перетворювальної діяльності, в якій представлено продуктивні компоненти, властиві людській праці. Дійсно, визначальними суттєвими силами людини є діяльнісна та творча, що уможлиблюють її екзистенцію, окреслюють горизонти прогресивних перетворень реальності. Демаркаційна межа між діяльнісною та творчою здатністю є відносною та, навіть, категоріально «розмитою». Так, класичним є визначення поняття діяльності як специфічно людської, усвідомленої форми активної ставлення до себе, інших людей, оточуючого світу, змістом якої є їх доцільна зміна та перетворення [7, С. 633]. Дефініція творчості постає як діяльність людини, спрямована на створення якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей (нові твори мистецтва, наукові відкриття, інженерно-технологічні, управлінські чи інші інновації). Даються й інші дотичні визначення цих феноменів.

Так, діяльність – це форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті [6, С. 163]. А творчість

визначають як властиву індивіду ієрархічно структуровану єдність здатностей, що визначає рівень і якість мисленнєвих процесів, спрямованих на пристосування до мінливих та невідомих умов в сенсомоторних, споглядальних, оперативно-діяльнісних та логіко-теоретичних формах [2, С. 18]. У межах окреслених визначень людина постає, як активно-перетворювальний діяльнісно-творчий суб'єкт, який має необхідність та потенціал бути причиною і наслідком поступу в бутті. Діяльність і творчість виявляються спрямованими на створення якісно нових, морально виправданих, естетично досконалих матеріальних та духовних цінностей. Життя суспільства орієнтоване на споживання, а значить і на виготовлення тих чи інших продуктів перетворювальної діяльності.

Як феномен діяльності, творчість можна розглядати в якості специфічної форми відношення людини до світу, що означена усвідомленням, активністю, доцільною зміною, творенням та реалізацією пріоритетів. Діяльність, аналогічно до творчості, – це рушійна сила як індивідуального так і суспільного життя, умова існування людини та суспільства. Ці феномени

реалізуються не лише відповідно до суб'єктивних потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, але і в межах конкретного суспільно-історичного, економічного, культурного, релігійного та інших горизонтів.

Конституюючою основою творчості є її взаємодія та взаємовідношення з діяльністю. У переважній більшості концепцій творчість розглядається як певна форма, атрибут діяльності. Творчість – це продуктивна діяльність за мірками свободи та оновлення, коли зовнішня детермінація людської активності змінюється внутрішньою самовизначеністю [10, С. 630]. Творення й перетворення є характерною рисою як діяльності, так і творчості. Дійсно, творчість походить із праці, цілепокладаючої здатності свідомості. Внаслідок продуктивного, творчого характеру своєї діяльності людина створила знакові системи, зняряддя впливу на себе та природу.

З моменту постановки цілі людина долучається до багатогранного соціального цілого, що постулює умови діяльності та творчості. Разом з тим, будучи обумовленою, людина власною активністю зворотно впливає на формування цілого, адже епоха є продуктом творчої діяльності людини як такої. Процес та результати такої активності є основою для накопичення суспільно-історичного досвіду, знання. Досвід виконує функцію стабілізації систем діяльності та творчості в умовах мінливого середовища, а це означає зміни змісту когнітивного, інтенціонального (фіксація джерела активної спрямованості) і операційного (схеми організації діяльності) компонентів, зберігаючи й закріплюючи результати взаємодії з зовнішнім світом.

У процесі діяльності та творчості відбувається становлення мови, мовлення, адже інтерсуб'єктивність вимагає засобів комунікації. Дослідники наголошують на зв'язку ускладнення діяльності та розвитку мови, на конкретному етапі аналізу мова може бути діяльністю [4, С. 8]. Мова стає транслятором необхідних для діяльності зв'язків, відбувається обмін інформацією, фіксація набутого досвіду, передача його від покоління до покоління. Нерозривним є взаємозв'язок діяльності та мислення, адже людська активність пов'язана з раціональністю, обумовлена логічною необхідністю, каузальністю. Людина має можливість діяти, оскільки здатна розкривати причинно-наслідкові зв'язки, що визначають перебіг змін. Діалектична єдність процесу діяльності, творчості та пізнання стає основою накопичення суспільно-історичного досвіду, формування наукової картини світу.

Діяльність, як і творчість, не є остаточно завершеним, закритим станом, адже вона означає не лише результат деякої активності, але й діалектику поступу існування людини як такої. Діяльність і творчість є відкритими дисипативними процесами, динамічними стійкостями. Найвний діяльнісний чи творчий стан є ланкою (системою) визначеного ланцюжка як наслідку змін попередніх дисипативних станів. У результаті творчої діяльності виникають нові параметри порядку поведінки людини як складної нелінійної системи. М. Шелер зазначає, що «творча дисоціація, а не асоціація або синтез окремих частин є основним процесом розвитку життя» [12, С. 42].

У межах розгляду діяльності та творчості як результату послідовності множини дисипативних станів постає питання про первинність набуття антропологічної системою творчих якостей. Тобто, яким чином людина, як відкрита дисипативна система, віднайшла серед конкуренції різних станів-атракторів творчий атрактор, що став сутнісною рисою всієї структури? Х. Плеснер зазначає, що «для живої речі існує радикальний конфлікт між необхідністю бути замкненою як фізичне тіло та необхідністю бути відкритою як організм» [8, С. 116].

Якщо творча діяльність – це сутнісна риса людини, яка розкриває множини можливостей самовираження, то для природи характерним є акт творення – феномен здійснення екзистенції та її діалектичність. Сама природна еволюція – це зміна динамічно стабільних відкритих дисипативних станів, діяльнісний процес. Діяльність природи розглядається як узагальнена категорія і характеризується множиною одночасностей та послідовностей, що виникають в реальності. Природна система в цілому є діяльнісною за суттю, адже продукує нове життя, уможливує його існування та розвиток. У науковій літературі зворот «творчість природи» постає як метафора, адже природні процеси визначаються насамперед закономірностями та випадковостями об'єктивних законів гармонії буття. Формоутворюючим началом тут виступають впорядкованість та хаос світового устрою.

Дефініція людини постулює її як природно-соціальну істоту, якісно особливий ступінь живих організмів на Землі, здатних до свідомої саморегуляції, завдяки чому вона постає як суб'єкт суспільно-історичної діяльності й культури [9, С. 350]. Якщо природа – це «колиска» людини, то чи можна заперечувати природну іманентність її здатностей, зокрема творчої? Адже згідно із законами синергетики, набуття системою наявного дисипативного стану завдячує множині попередніх послідовностей станів та взаємозв'язків системи. «Сутнісні визначення витікають одне з одного, впорядковуються за ступенями, виявляються як деякий взаємозв'язок, який розуміється як маніфестація єдиного поступу» [8, С. 112]. На конкретному етапі розвитку людської природи випав домінуючий стан-атрактор, заряджений потенціалом творчої сутності. Такий творчий стан-атрактор став динамічно стійким дисипативним станом антропологічної системи.

Відкрита антропологічна система поступово ускладнюється, набуває нових характеристик та якостей. «При визначеному ускладненні системи атрактивні структури мають тенденцію до саморепродукування та самоускладнення. Структура частіше ускладнюється на основі фрактального принципу, відтворюючи на більш високому рівні ту структурну конфігурацію, що присутня на попередніх рівнях ієрархії складностей. Фрактал – це ще одне поняття, що входить до арсеналу синергійного понятійного апарату. Фрактальними називаються об'єкти, які володіють властивістю самоінваріантності за будь-яких дозволених ступенів погляду на об'єкт, при будь-якому рівні деталізації його розгляду. Будь-який фрагмент структури подібний структурі цілого» [1, С. 206].

У такому випадку творчість можна розглядати як сутнісну рису людини, яку вона отримала на визначеному етапі свого природного діяльнісного розвитку. Творча сутність людини походить з її діяльнісного поступу. Творчість – це вираження життєвої єдності. «Людина зберігає у собі сутнісні ступені наявного буття в цілому, зокрема – життя, і у всякому випадку в тому, що стосується сутнісних сфер, природа приходить в ній до концентрованої єдності свого буття» [12, С. 37]. Творчість – це природний потенціал людини, який може бути розкритий на визначеному етапі дисипативності антропологічної системи. Адже ніщо не виникає з нічого, а все має конкретні засновки здійснення. «Але тільки життя здатне привести в дію та здійснити дух, починаючи з його простого акту збудження і до реалізації твору, якому ми приписуємо смисловий духовний зміст» [12, С. 42].

Разом з тим, реалізуватися та сформуватися творчий потенціал, як безпосередня якість людини, може лише в межах суспільства, в контексті культурно-історичних, діяльнісно-перетворювальних та суб'єктно-мотиваційних умов. Діяльнісно-творчий досвід випрацьовується, вдосконалюється, накопичується людством, стає соціально й культурно обумовленим, досягає високих шаблів розвитку. Творча система починає діалектизувати, стає відкритою дисипативною системою, в якій, будучи сутнісною рисою людини, творча діяльність набуває нових якостей та станів.

Не виключено, що латентний потенціал до творчої діяльності прихований в інших формах природних істот. Однак стверджувати про їх реалізовані форми чи наявні продукти творчості не доводиться. У межах антропологічної структури творчий потенціал може розкритися, отримати умови для подальшого розвитку, здатність до набуття творчою дисипативною системою нових станів та якостей. «Але людина, з нездоланного пориву до спасіння не тільки себе, але перш за все своєї групи, на основі та за допомогою надлишку фантазії, закладеного визначально на протигагу тварині, могла населяти цю сферу буття будь-якими образами, щоб рятуватися під їх владою посередництвом культури і ритуалу, щоб мати “за собою” певний захист й допомогу, адже в основному акті свого відчуження від природи та опредметненні природи – і в одночасному становленні її самобуття й самосвідомості – вона, здавалось би, занурювалася в чисте Ніщо» [12, С. 92].

Завдяки діяльності, що набула творчих рис, людина подолала висхідну тотожність з природою, отримала надприродний статус і форму свого буття. Людська істота не має іншого вибору, ніж діялісна творчість, інакше вона повернеться до тваринного світу, в якому втрачаються шанси на виживання, адже людина завжди відчужена від первинної єдності з природою. «Бути людиною – означає кинути потужне “ні” цьому виду дійсності» [12, С. 63]. «Вища форма буття, скажімо, “детермінує” сутність та сутнісні сфери світоустрою, але здійснюється вона посередництвом іншого принципу, що також початково властивий першосутнісному: через принцип, який творить реальність та

визначає випадкові образи принципу, який ми називаємо “поривом”, чи поривом фантазії, що творить образи» [12, С. 73].

Поза перетворювальною активністю творчого характеру соціального не існує, адже перша виступає як засіб, умова, рушійна сила та основне джерело формування соціальності. Історія розвитку суспільств демонструє людину як активну істоту, яка невтомно розвивається, підвищує власну майстерність, застосовує нові знаряддя праці, намагається отримати ефективні результати, тобто постійно вдосконалює власну діяльність і творчість. Творча діяльність – це рушійна сила прогресу, інновації, причина та характерна риса людини. Люди творчого бачення порушують інертність суспільства, здійснюють реформування або навіть зміну того, з чим суспільство зжилося, що для нього стало звичним, стабільним. Реформатори – це особистості творчого гатунку, провидці, вони бачать нові шляхи розвитку суспільства, науки, культури, виступають за реалізацію новітніх ідей, планів. Кожний наступний виток людського прогресу – це згусток енергії, розуму, почуття, волі творчих особистостей.

У контексті становлення творчих здатностей звернемося до непересічного феномену – «дітей мауглі». «Діти мауглі» – це людські діти, які з раннього віку не мали контакту з людьми і практично не зазнавали турботи й любові з боку іншої людини, не мали досвіду соціальної поведінки та спілкування. Такі діти, залишені батьками, виховувались тваринами або перебували в ізоляції. У світі відомо більше ста подібних випадків. Виховані тваринами діти проявляють (в межах фізичних можливостей людини) поведінку, властиву для своїх прийомних батьків – тварин.

Дослідники зазначають, що для таких дітей характерне порушення мови або цілковите невміння говорити, нездатність до прямоходіння, десоціалізація тощо. Якщо до ізоляції від суспільства у дітей були деякі навички соціальної поведінки, то процес їх реабілітації відбувається значно простіше. Ті, хто жив у тваринному суспільстві перші 5–6 років життя, практично не можуть засвоїти мову людей, ходити прямо, свідомо спілкуватися з іншими людьми, незважаючи на роки, проведені у подальшому в суспільстві людей, де вони отримували достатньо турботи. Це показує, наскільки визначальними для розвитку дитини є перші роки її життя.

У перші роки життя розкривається потенційно закладена здатність до соціально-обумовленої діяльності, реалізується іманентно прихована сутнісна сила людини творити. Становлення дитини відбувається в межах досягнення кінцевого результату соціального досвіду, «останньої версії» дисипативної відкритої системи діяльності, що формувалася та накопичувалася тисячоліттями людської історії. Втрата початкового виховного фактора повертає дитину до стану «tabula rasa», де людська історія лише зароджується, а природна система людини ще не набула соціалізованих форм свого вираження. Розпредметнення матеріальної і духовної культури шляхом діяльнісного опанування її формоутворень є неодмінною умовою

соціалізації особистості, вироблення у неї соціальних якостей та творчих здібностей.

Дослідницький акцент часто зосереджується не лише на розвитку задатків до творчості в креативній уміння, як сутнісній рисі людини, але й на виховному аспекті творчості. Г. Гегель зазначає, що «рефлексія підказує нам, що субстанційна мета мистецтва полягає в його покликанні та здатності пом'якшувати дикість бажання» [3, С. 54]. Окрім засвоєння і здатності відтворення класичних зразків творчого спадку (як апогею, вінця соціального досвіду) в межах дитячого креативного становлення потрібно розвивати здатність до фантазії, уяви, творчого моніторингу дійсності. Адже, як справедливо зазначає Д. Дідро, не варто забувати, що «правила приводять мистецтво до буденності, і я не впевнений, чи не були вони скоріше шкідливими, ніж корисними. Скажімо так: вони чесно слугували звичайним людям, геніям же вони принесли шкоду» [5, С. 541].

Е. Фромм зазначає, що в акті творення людина трансцендентує, долає межі себе як створіння, піднімаючись над пасивністю і випадковістю власного існування до царства цілеспрямованості та свободи [11, С. 30]. Потреба в творчій самореалізації – вища в ієрархії потреб людини. Самореалізація у творчості постає як процес повного виявлення і здійснення особою власних можливостей, досягнення намічених цілей у розв'язанні поставлених завдань, що дозволяє максимально повно реалізувати креативний потенціал. Як суб'єктивна орієнтація самореалізація є особливим духовно-творчим процесом, що забезпечує постійне наповнення духовної сфери людськими силами.

Здатність до творчості коріниться в сутності людини, але в реальності спостерігається така ж втеча від творчості, як і від свободи. «Є інша відповідь на потребу трансценденції: якщо я не здатен творити життя, я можу руйнувати його. Руйнування життя дозволяє мені також трансцендентувати, долати його» [11, С. 30]. В акті діяльнісного руйнування людина ставить себе над життям, трансцендентує себе як створіння. Отже, основний вибір для людини, оскільки вона прагне до трансценденції, полягає в тому, творити чи руйнувати. «Сила прагнення до руйнування, яке ми бачимо в людській історії яке зі страхом спостерігаємо в наші дні, коріниться в природі людини, як коріниться в ній і прагнення творити» [11, С. 31].

В епоху глобалізації спрощуються та примітивізуються економіка, політика, взагалі духовність. Предмети користування виготовляються у великій кількості, зношуються й викидаються – вони легко взаємозамінюються. Від техніки очікують створення в житті людини не чогось цінного, неповторного за якістю, незалежно від моди. Тому все, що пов'язане просто із задоволенням потреб, стає байдужим, суттєвим лише тоді, коли джерело задоволення зникає. Відповідно до того, як зростає масштаб забезпеченості життя, збільшується відчуття нестачі та загрози небезпеки. У контексті такого світогляду творчість уявляється не як складна, відповідальна та кропітка праця, а як таке, чим можуть займатися всі.

Таким чином, домінування матеріальних, стандартизованих, споживацьких апеляцій до буттєвого поступу дискредитує духовні пориви, зокрема здатність людини до творчості. Разом з тим, потреба в активному розвитку творчого, інтелектуального потенціалу кожної особи, нації, суспільства в цілому є особливо актуальною. В реалізації цього завдання провідна роль належить освіті, навчанню, вихованню, адже творча особистість – це цілісний комплекс визначеного масштабу знань, вмінь та навичок, неперервного процесу самовдосконалення та кропіткої праці. Проте практичний досвід свідчить, що процес навчання творчості ще не став нормою в освітніх закладах. Це означає, що людинознавчому аспекту навчання і виховання не завжди відводиться належне місце.

Використані літературні джерела

1. Бевзенко Л. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Бевзенко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
2. Бескова И. Творчество / И. Бескова, И. Касавин; Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов // Новая философская энциклопедия: В 4 т. – М.: Мысль, 2010. – Т. IV. – С. 18–21.
3. Гегель Г. В. Ф. Лекции по эстетике / Г. В. Ф. Гегель // Эстетика. – М.: Искусство, 1968. – Т. 1. – 312 с.
4. Грязнов А. Ф. Язык и деятельность: Критический анализ витгенштейнианства / А. Ф. Грязнов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 142 с.
5. Дидро Д. Искусство / Д. Дидро // Собрание сочинений. – М.: ОГИЗ Государственное издательство художественной литературы, 1946. – Т. VI – 640 с.
6. Кримський С. Діяльність / С. Кримський // Філософський енциклопедичний словник. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – С. 163.
7. Огурцов А. П. Деятельность / А. П. Огурцов, Э. Г. Юдин; Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов // Новая философская энциклопедия: В 4 т. – М.: Мысль, 2010. – Т. 1. – С. 633–634.
8. Плеснер Х. Ступени органического и человек. Введение в философскую антропологию / Х. Плеснер // Проблема человека в западной философии: Переводы. – М.: Прогресс, 1988. – С. 96–151.
9. Табачковський В. Людина / В. Табачковський // Філософський енциклопедичний словник. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – С. 350.
10. Творчість // Філософський енциклопедичний словник. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – С. 630.
11. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – 224 с.
12. Шелер М. Положение человека в Космосе / М. Шелер // Проблема человека в западной философии: Переводы. – М.: Прогресс, 1988. – С. 31–95.